Links van het midden

of: waarom ik sociaal-democraat ben

Ruud Koole

Essay aangeboden aan de leden
van de Partij van de Arbeid
bij het vertrek van Ruud Koole
als voorzitter van de partij.

Partij van de Arbeid

Links van het midden

of: waarom ik sociaal-democraat ben

Ruud Koole

Essay aangeboden aan de leden van de Partij van de Arbeid bij zijn vertrek als voorzitter van de partij.

Perspectief voor Nederland

In maart 2001 werd ik voor het eerst tot voorzitter van de Partij van de Arbeid gekozen. Het waren de jaren van het tweede Paarse kabinet. Economisch ging het Nederland nog zeer voor de wind.
En toch knaagde er iets. Waren we met z'n allen niet wat doorgeschoten in het najagen van het eigenbelang? Steeds meer en nooit genoeg? En kwam die sterk toegenomen welvaart wel ten goede aan iedereen?
In de tweede helft van jaren negentig leek het alsof de bomen tot in de hemel groeiden. De markt werd heilig verklaard, de burger werd vooral als een consument gezien en het bedrijfsmatig werken gold voortaan als model ook voor andere sectoren dan het bedrijfsleven. De politiek werd steeds enger opgevat als die 'vierkante kilometer' in Den Haag, waar de parlements- en regeringsgebouwen staan. En die politiek moest er vooral voor zorgen dat de markt niet te veel in de weg werd gelegd. De vrije-marktdenkers leken het gelijk aan hun zijde te hebben. Het ging immers hartstikke goed met de economie. Het geld 'klotste tegen de plinten'.

De Partij van de Arbeid bevond zich in die jaren in een bijzondere positie. Zij nam deel aan de regering en leverde zelfs de premier, Wim Kok. Maar in het kabinet had de PvdA een minderheidspositie en in de samenleving was zij in het defensief gedrongen en werd zij geconfronteerd met een gure neo-liberale wind van doorgeslagen vrije marktdenkers. Daartegen bood de partij te weinig weerstand.
Dat wil niet zeggen dat de PvdA in de Paarse kabinetten niets bereikte. Integendeel. De werkgelegenheid was enorm toegenomen. En dat is toch de basis voor alle bestaanszekerheid, emancipatie en integratie! Mensen aan wie de markt desondanks geen plaats bood, werden geholpen door bepaalde banen te subsidiëren.

Maar toch. Ondanks alle overvloed groeide er een gevoel van

onbehagen en onzekerheid. Die namen fors toe na twee gebeurtenissen die binnen een jaar plaatsvonden.
De eerste vond plaats in de Verenigde Staten op 11 september 2001. Terroristische aanvallen door gewelddadige moslimfundamentalisten op de symbolen van Amerika's economische en militaire macht in de wereld: het Wereld Handelscentrum in New York en het Pentagon in Washington. De verschrikkelijke dood van vele onschuldige burgers trof Amerika diep in het hart. Indirect werden wij ook hier in Europa er door geraakt. Wij zitten immers in hetzelfde schuitje. Dergelijke aanvallen door een relatief kleine groep mensen die niet aan een bepaald land is verbonden, kunnen ook andere landen treffen. Het gevoel van kwetsbaarheid nam enorm toe, ook hier. 'We zijn allemaal Amerikanen', schreef *Le Monde* daarom en dat is zeker voor een Franse krant toch heel apart.

De tweede gebeurtenis vond plaats op 6 mei 2002: de moord op Pim Fortuyn. Zijn onstuimige opkomst tijdens een bizarre campagne voor raads- en Kamerverkiezingen werd plots gestuit door een laffe en weerzinwekkende moord. Zijn partij won daarna weliswaar in één klap veel zetels, maar was bijna letterlijk onthoofd. De essentie van democratische verkiezingen – de strijd om de kiezers door middel van de macht van het woord – was geweld aangedaan.
De PvdA kreeg de grootste nederlaag in haar geschiedenis te verduren. Fortuyn had zijn pijlen vooral op Paars en daarbinnen op de PvdA gericht. Onze campagne was ongelukkig, maar zelfs indien we geen fouten tijdens die campagne hadden gemaakt, waren die verkiezingen voor ons nooit te winnen geweest. Op een aantal thema's die door Fortuyn op de politieke agenda waren gezet, zoals het integratie-vraagstuk, hadden wij geen afdoende antwoorden. En absurde beschuldigingen na de moord als zou 'de kogel van links' gekomen zijn, droegen bij tot een klimaat waarin de redelijkheid ver was te zoeken.

Beide gebeurtenissen brachten het gevoel van onzekerheid, dat reeds sluimerde, aan de oppervlakte. Een diepgaand veranderingsproces als de globalisering brengt veel kansen, maar die kansen zijn niet gelijk verdeeld. Niet in de wereld, niet in eigen land. Sommigen verliezen er hun baan door en dat zijn niet alleen maar laaggeschoolden. En zeker toen de luchtbel van de internet-hype was doorgeprikt en de economie vanaf 2001 begon te haperen, nam het gevoel van onbehagen toe. Onzekerheid over de economische vooruitzichten, maar ook onvrede over het gebrek aan een perspectief op een toekomstig Nederland dat – behalve welvarend – ook een goede plaats is om te vertoeven, waar het veilig is, waar je je thuis voelt.

Na 11 september wist Fortuyn als geen ander dat onbehagen te mobiliseren. Hij legde de vinger op zere plekken en gaf een grote groep mensen het gevoel dat er nu eindelijk eens iemand was die zei wat zij dachten. Dat is een belangrijke verdienste. Maar Fortuyn bleef steken bij het mobiliseren van onvrede. Hij versterkte die onvrede nog eens door ongenuanceerd te spreken van de 'puinhopen van paars', eenzijdig gewag te maken van 'de achterlijke islam' en onrealistisch terug te verlangen naar de sfeer van een Nederlands dorp uit de jaren vijftig.
Na zijn dood werd zijn benadering haast heilig verklaard. Het dogma ontstond dat 'alles gezegd moest kunnen worden'. Het leidde – zonder dat Fortuyn dat zelf gewild zou hebben - tot een verruwing van het taalgebruik en een verplatting van omgangsvormen, ook in de politiek. Christen-democraten en liberalen, sinds 2002 verenigd in kabinetten, voegden daar nog eens het dogma van de eigen verantwoordelijkheid aan toe. Dat kwam er bij die kabinetten heel vaak op neer dat mensen het maar zelf moeten uitzoeken. Het neo-liberale gedachtegoed van de jaren negentig van de vorige eeuw werd onversneden toegepast. De christen-democraten, die zich in die jaren hadden weten te 'herbronnen', bleken in die kabinetten hun christelijk-sociale veren te hebben afgeschud.

Het resultaat is dat het klimaat in Nederland is verhard. De tegenstellingen zijn toegenomen. Het evenwicht is zoek. Confrontatie lijkt het te winnen van samenwerking, ook bij het

kabinet. Meer dan ooit is er daarom de noodzaak van sociaal-democratische politiek. De noodzaak van evenwichtige, perspectiefvolle hervormingen gericht op een samenleving in Nederland die ook echt een *samen*leving is, waarin voor iedereen een menswaardig bestaan mogelijk is. Die hervormingen zijn gericht op de toekomst, maar wij kunnen daarbij putten uit een rijke traditie.

Een rijke traditie

Over de geschiedenis van de sociaal-democratie in Nederland zijn boekenkasten vol geschreven. Hoe rijk die geschiedenis ook is, zij bestaat niet alleen uit hoogtepunten. Tegenslagen en 'vergissingen' horen daar net zo goed bij. En de opstelling van socialisten is in de loop van de tijd soms grondig gewijzigd. Maar wat we voortdurend kunnen waarnemen is het streven naar een rechtvaardiger wereld. Aan het einde van de negentiende eeuw leidde de Industriële Revolutie tot een grondige modernisering van de samenleving, die echter gepaard ging met schrijnend onrecht. Daartegen kwamen de socialisten in verzet. De wijze waarop die rechtvaardiger wereld het beste bereikt kon worden leidde tot enorm veel debat, ruzies en afsplitsingen. De hoofdstroom van het socialisme vond zijn bedding uiteindelijk in een reformistische benadering, gericht op het bereiken van stapsgewijze verbeteringen via de democratische weg. Dat is ook de sociaal-democratie die mij aanspreekt. Joop den Uyl heeft eens gezegd dat hij behoorde tot 'het zondige ras der reformisten'. Hij moest zich in die tijd verweren tegen mensen die kleine stappen te mager vonden en droomden van revolutionaire veranderingen. Maar de marges van de democratie zijn nu eenmaal smal en buiten de democratie willen wij niet treden. Met Den Uyl heb ik daarom veel waardering voor de mensen van onze beweging die zich inspannen om in een weerbarstige werkelijkheid toch weer een stapje vooruit te kunnen zetten en zo concreet iets kunnen betekenen voor mensen die dat nodig hebben. Inderdaad, ook ik voel me behoren tot dat zondige ras der reformisten.

En als je ziet wat er in de loop van de vorige eeuw, mede dankzij die kleine stapjes, allemaal is bereikt, is dat iets om trots op te zijn. Want hoeveel er ook nu nog te verbeteren valt, vergeleken met honderd jaar terug is Nederland een zeer rijk land, waarin de kansen om iets van het leven te maken veel minder dan vroeger beperkt zijn tot een maatschappelijke bovenlaag. Bij al die kleine stapjes hield de sociaal-democratie vast aan twee kerndoelen: emancipatie en solidariteit. Zoveel mogelijk mensen moeten tot ontplooiing kunnen komen en hun talenten kunnen benutten. De middelen om die doelen te bereiken zijn nogal eens veranderd. Zagen vroege socialisten de staat vooral als hun vijand, vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw omarmden de sociaal-democraten de staat als een belangrijk middel om hervormingen te bereiken. En over de omvang van de rol van de overheid is ook daarna in de loop van de tijd verschillend gedacht. Maar de kerndoelen bleven altijd bestaan. Daarom is er ook nooit sprake van geweest dat wij onze 'ideologische veren' zouden hebben afgeschud.

Tussen emancipatie en solidariteit kan vanzelfsprekend spanning bestaan. Emancipatie moet leiden tot vrijheid. Dat vinden we van oudsher. In het oude socialistische 'Mariannelied' heet het: 'Verlos de maatschappij, Van de tirannen, En maak ons vrij, En maak ons vrij'.
De vrijheid van het individu is echter niet onbeperkt. De vrijheid van de een mag niet ten koste gaan van de emancipatie van de ander. Wij willen vrijheid voor iedereen. Om dat te bereiken moeten we mensen soms vragen in te schikken om ook wat ruimte te maken voor anderen. Om die solidariteit te organiseren zijn collectieve regelingen nodig. Maar het individu mag ook weer niet ondergeschikt worden gemaakt aan een verstikkende collectiviteit.
Het zoeken naar het evenwicht tussen emancipatie en solidariteit, tussen individu en gemeenschap, is de klassieke opdracht aan de sociaal-democratie, die overigens niets aan urgentie heeft ingeboet. Ook modern links heeft die opdracht. We hebben dat dit jaar in het nieuwe Beginselmanifest nog eens vast-

gelegd. We spreken daar over het recht om vrij te zijn, maar dan wel voor iedereen. Daarom pleiten we voor 'het scheppen van kansen en het herverdelen van middelen om meer gelijke uitgangsposities te scheppen en voor solidariteit om iedereen een fatsoenlijk bestaan te geven.'

Een fatsoenlijk bestaan

Over de term 'fatsoenlijk bestaan' in het Beginselmanifest is veel te doen geweest. 'Of we nu helemaal gek waren geworden om zo'n CDA-achtige term te gebruiken'. Toch ben ik blij dat het begrip fatsoenlijk bestaan zo'n centrale plaats in het Beginselmanifest heeft gekregen. Het laat zien dat de sociaaldemocratie bij uitstek een beweging is die gebaseerd is op waarden. Het gaat evenwel niet om fatsoen in de benepen betekenis van fatsoensrakkerij. Wanneer we pleiten voor een fatsoenlijk bestaan gaat het om drie dingen.
Ten eerste heeft iedereen het recht op een dusdanig niveau van bestaanszekerheid dat men volwaardig aan de samenleving kan deelnemen. Dus geen ministelsel waardoor mensen net niet kreperen, maar een systeem van werkgelegenheid, sociale zekerheid en publieke voorzieningen waardoor iedereen een menswaardig leven kan leiden.
Ten tweede moet de overheid de burgers met respect behandelen, niet 'vernederen', zoals de Israelische politiek filosoof Avishai Margalit het zegt in zijn boek *The decent society*, waaraan we de term 'fatsoenlijk bestaan' hebben ontleend. Niet vernederen: daarover wil ik graag het debat aan met CDA of VVD wanneer het bijvoorbeeld gaat over ouderen die in verzorgingstehuizen niet gewassen kunnen worden of zelfs uitdrogen omdat er te weinig middelen beschikbaar worden gesteld!
En ten derde mag de overheid dat respect ook van haar burgers terugverlangen. Burgers hebben niet alleen rechten, maar ook plichten: wederkerigheid. De plicht om zich in te spannen om iets van het eigen leven te maken en niet gelijk het handje op te houden bij de overheid. De plicht ook om anderen met respect te bejegenen, ook overheidsdienaren.

Deze drie elementen vormen het grote fatsoen van een fatsoenlijk bestaan. Dat betekent niet dat het kleine fatsoen moet worden vergeten: omgangsregels waardoor het alledaagse verkeer tussen mensen gewoon wat prettiger wordt. Het is niet benepen als je in de bus opstaat voor iemand die slecht ter been is of als je iemand laat uitspreken in plaats van er direct door heen te schreeuwen. Dat is gewoon prettig.

In een fatsoenlijke samenleving past een doorgeschoten eigenbelang niet, net zomin als verslaafdheid aan consumeren. Het mensbeeld dat ik er als sociaal-democraat op na houd past daar niet bij. Dat mensbeeld is er overigens niet één dat zegt dat de mens van nature goed is. Evenmin denk ik dat de mens van nature slecht is ('geneigd tot alle kwaad', zoals men in sommige christelijke kringen wel benadrukt) en dat er dus strenge instituties of codes nodig zijn om die natuurlijke neiging te onderdrukken. Ik ga uit van de mens als een sociaal wezen, maar hanteer daarbij een neutraal mensbeeld. Omstandigheden kunnen zowel het goede als het slechte uit de mens naar boven halen, maar de mens zelf is als eerste verantwoordelijk om de optimale omgeving voor zichzelf te creëren, al moet hij – indien nodig – ook kunnen rekenen op de steun van anderen. Zonder een goede opvoeding in het gezin en op school, bijvoorbeeld, halen we niet de talenten uit kinderen naar boven.
Ook in de wereld van volwassenen moeten we omstandigheden proberen te scheppen die de ontplooiing van mensen bevorderen: werkgelegenheid, cultuur, goede publieke voorzieningen.
En we moeten de atmosfeer van consumentisme en inhaligheid bestrijden die mensen alleen aanspreekt met financiële prikkels. Keuzevrijheid is een groot goed, maar het moet geen keuzedwang worden: de mens is geen keuzebeest dat alleen maar uit is op de beste koopjes voor zijn hoogst individuele eigen ik.
Een fatsoenlijke samenleving is duidelijk anders dan een schraperige maatschappij. In die samenleving moeten wij wel de omstandigheden bevorderen die zorgen voor de maximale ontplooiing van de talenten van iedereen en voor ruimte om tijd te kunnen besteden aan je kinderen, ouders, geliefde of vrienden.

Sterk en sociaal

Rechtse tegenstanders van de sociaal-democratie die geen verweer hebben tegen de morele wenselijkheid van onze plannen voor de inrichting van een rechtvaardiger samenleving, roepen al snel dat het niet betaalbaar is. Hans Wiegel zei in de jaren zeventig eens tijdens een tweedebat met Joop den Uyl tegen de zaal: 'Jullie geloven niet in Sinterklaas? Nou, hij zit daar!' En hij wees naar Den Uyl. De variant van het 'gat in de hand', doet het ook goed.
Nu hebben economisch historici allang aangetoond dat het kabinet Den Uyl de overheidsfinanciën helemaal niet uit de hand liet lopen. Dat gebeurde juist tijdens het kabinet daarna: het kabinet Van Agt-Wiegel (CDA-VVD). Zo erg zelfs dat de minister van Financiën in dat kabinet, Andriessen, het niet langer voor zijn verantwoording kon nemen en aftrad. Wiegel bleef gewoon zitten.

Niettemin is de vraag volkomen legitiem of de wensen van de sociaal-democratie voor een rechtvaardiger samenleving wel betaalbaar zijn. Nu ben ik van de school 'Eerst verdienen, dan verdelen' en daarom vind ik de PvdA-leuze 'Sterk en sociaal' ook zo goed. Een sterke economie en een goed sociaal systeem. Een goed sociaal beleid begint dan ook met het bevorderen van een gezonde economie. Dat is niet hetzelfde als een zo hoog mogelijke economische groei. Die groei moet selectief en duurzaam zijn, ook al leidt dat tot een iets minder hoge groei. Maar een gezonde economie is nodig.
De inrichting van onze economie is momenteel echter aan grote veranderingen onderhevig. Europeanisering en globalisering bieden kansen, maar zetten – zoals al eerder opgemerkt – ook bepaalde werkgelegenheid onder druk. De reactie om dan onze (arbeids)markt maar af te schermen van de barre, boze buitenwereld, is echter het paard achter de wagen spannen.
We kunnen evenmin op loonkosten concurreren tegen lage lonenlanden. Dat moet je ook niet willen.
Onze open economie verdraagt geen protectionisme. We profiteren enorm van de open grenzen.

Maar je zult je baan maar verliezen omdat je bedrijf naar Polen verhuist of via *call-centers* in India gaat werken. Daarom moet de overheid alles op alles zetten om mensen in staat te stellen een andere baan te vinden of voor zichzelf te beginnen en als dat niet lukt hen de zekerheid geven dat zij een menswaardig bestaan kunnen leiden. Juist wanneer die zekerheid bestaat zullen mensen meer risico durven nemen en durf tonen om iets nieuws te beginnen.
Wanneer we niet op loonkosten de concurrentiestrijd kunnen aangaan, zullen we ons moeten toeleggen op een grotere doelmatigheid, innovatie en hooggekwalificeerde arbeid. Een goed onderwijssysteem is daarvoor de belangrijkste sleutel. Dat zullen ook rechtse partijen wel met ons eens zijn. Maar wij voegen daar een aantal zaken aan toe. Dat onderwijsstelsel moet op alle niveaus echt open staan voor leerlingen en studenten, ongeacht hun komaf. Op alle niveaus, vooral ook het VMBO, moet gezorgd worden dat geen talent wordt verspild. Daarnaast zal ondanks alle veranderingen de meeste werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf gevonden blijven worden. Het verminderen van regels en het verlagen van de lastendruk voor dat midden- en kleinbedrijf is van groot belang. Tevens zal er ook in een kenniseconomie altijd behoefte zijn aan werkgelegenheid voor laaggeschoolden of mensen met een arbeidsbeperking: wanneer de markt die niet vanzelf levert, moet de overheid die stimuleren door fiscale of subsidie-maatregelen. Tenslotte moet gezorgd worden voor een goed vestigingsklimaat. Niet door op fiscaal gebied het afvoerputje van Europa te willen zijn, maar door een goed onderzoeks- en onderwijssysteem, een goede infrastructuur, een veilige en prettige leefomgeving en een goede gezondheidszorg.
Dat kost geld, jazeker. We kunnen echter niet voor een dubbeltje op de eerste rang zitten. Maar het zal, zeker op termijn, ook geld opleveren omdat het een gezonde economie bevordert. En bovendien hebben mensen ook extra (belasting) gelden over voor goede publieke voorzieningen op het terrein van veiligheid, onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid. Ervaringen in bijvoorbeeld Zweden laten dat zien. We moeten daarom met

een goed verhaal niet bang zijn gerichte belastingverhogingen te overwegen voor goede publieke voorzieningen.

Publieke voorzieningen zijn van ons allemaal

In de Verenigde Staten bestaan zogeheten 'omheinde gemeenschappen' (*gated societies*), waarin bemiddelde, vaak oudere, mensen met elkaar en op eigen kosten in een beveiligde omgeving wonen. In verschillende landen sturen ouders hun kinderen naar dure privé-scholen omdat daar het onderwijs beter is en hun kinderen een nuttige vriendenkring kunnen opbouwen. In Nederland gaan we – als we niet oppassen – de richting op van een gezondheidssysteem dat aan rijkere mensen de gelegenheid biedt snellere en betere medische hulp te krijgen dan mensen met een dunnere portemonnee.

Nu gun ik elke oudere zijn veiligheid, elke vader of moeder het beste onderwijs voor zijn of haar kinderen en elke burger de beste gezondheidszorg. En juist daarom vind ik genoemde ontwikkelingen zo verschrikkelijk. Want het ondermijnt elke vorm van solidariteit en is uiteindelijk slechts weggelegd voor een handjevol rijken, terwijl voor het merendeel van de bevolking de kwaliteit van het bestaan dan onder de maat zal zijn.

Want waarom zou je nog belasting betalen voor collectieve voorzieningen op het terrein van veiligheid, onderwijs en zorg als je al zoveel hebt uitgegeven voor je eigen welzijn op deze terreinen? De belastingmoraal zal achteruit kachelen. En dat gaat soms sluipenderwijs. Veel jongere mensen zullen op de vraag van een ziektekostenverzekeringsmaatschappij 'Waarom zou je een hoge premie betalen als je toch bijna nooit ziek bent?' zich afvragen: 'Ja, waarom eigenlijk?' Zij worden aangesproken als calculerende consument, niet als verantwoordelijk en betrokken lid van de samenleving. Het is gemakkelijk te voorzien dat als alle jongeren een lagere premie gaan betalen omdat jongeren gemiddeld genomen nu eenmaal minder vaak ziek zijn dan ouderen, de premie voor de ouderen omhoog moet. En als binnen die laatste groep de mensen zonder een handicap of een chronische ziekte op hun beurt weer een lagere premie zouden hoeven te betalen dan mensen die dat wel

hebben (zij doen immers een minder groot beroep op zorgvoorzieningen), dan wordt de premie voor de laatste onbetaalbaar. Solidariteit is dan volledig verdwenen. En dat is niet alleen slecht voor degenen die in dit voorbeeld de hogere premies moeten betalen, maar het is slecht voor iedereen. Want iedereen wordt ouder en iedereen – hoe gezond nu ook – kan ernstig ziek of gehandicapt raken.

De broodnodige solidariteit op het terrein van sociale zekerheid loopt noodzakelijkerwijs via collectiviteiten. Zij staat onder druk van onder meer verregaande individualisering, maar is nog niet verdwenen en hoeft ook helemaal niet te verdwijnen. Het is de overheid die namens de burgers die solidariteit moet organiseren. Maar zij kan dat alleen als zij zich gesteund weet door de overgrote meerderheid van de bevolking. En die steun verkrijgt zij als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan.

Ten eerste mag een moreel appèl worden gedaan op alle burgers om bij te dragen aan een fatsoenlijke samenleving.

Ten tweede moet de overgrote meerderheid van de bevolking overtuigd zijn dat zij er ook baat bij heeft. Wij leven in toenemende mate in een risico-maatschappij. Iedereen – ook al heeft hij of zij momenteel nog zo'n mooie baan – kan door diepgaande maatschappelijke processen of gewoon pech zijn of haar baan verliezen en heeft er dus belang bij op dat moment niet in de kou te komen staan. Solidariteit is niet alleen voor de lagere inkomensgroepen of de lager opgeleiden belangrijk, het is meer dan ooit ook voor de middengroepen de basis voor een fatsoenlijk bestaan.

Ten derde moeten de regelingen van de verzorgingsstaat binnen de grenzen van de noodzakelijke collectiviteit zoveel mogelijk aansluiten bij de individualisering. Variatie is wenselijk, omdat mensen en de situaties waarin zij verkeren verschillend zijn. Maar we moeten met het streven 'maatwerk' te willen leveren niet doorslaan in een versplintering die de organisatie van solidariteit onmogelijk maakt. Vandaar: 'binnen de grenzen van de noodzakelijke collectiviteit'.

Ten vierde moet het besef van saamhorigheid dat nodig is voor deze collectieve solidariteit zich uitstekken over etnische grenzen heen. Zodra het beeld zich zou vestigen dat 'zij' (Nederlanders van buitenlandse komaf) de voornaamste gebruikers zouden zijn van uitkeringen, waarvan 'wij' (Nederlanders van wie de familie hier al generaties lang woont) – ten onrechte overigens - denken die zelf nooit nodig te hebben, gaat het mis met de solidariteit. Dat beeld moet dus krachtig bestreden worden en er moet tegelijk alles aan gedaan worden om Nederlanders van buitenlandse komaf te integreren in de arbeidsmarkt. Door elke vorm van racisme tegen te gaan, door extra te investeren in faciliteiten en begeleiding en door eisen te stellen aan zowel werkgevers als aan potentiële werknemers.
Ten slotte, en deels voortvloeiend uit het vorige punt: de regelingen van de sociale zekerheid moeten streng en rechtvaardig zijn. De burgers moeten het gevoel hebben dat de gelden ook echt besteed worden aan mensen die hun best doen en die het nodig hebben. Geen rechten zonder plichten. Zo stond het al in de Internationale, daar hamerde ook de oude Drees op, en zo moet het ook in de toekomst zijn. De plicht om serieus te proberen werk te vinden is daarbij cruciaal, ook al is dat niet altijd precies het werk waarvoor men is opgeleid of wat men zoekt. Zolang die betaalde baan er nog niet is, moeten werklozen die kunnen werken geactiveerd worden om taken te verrichten voor de gemeenschap.

Zo vormgeven, is een goed en gemoderniseerd stelsel van sociale voorzieningen mogelijk dat rekening houdt met de vergrijzing en internationale ontwikkelingen. Dat is waar de sociaaldemocratie zich voor zal inzetten. En daar hoort een sterke en actieve overheid bij. Een overheid die ook zorgt voor veiligheid op straat, goede gezondheidszorg, goede huisvesting en goed onderwijs voor iedereen.
Een overheid die dat allemaal doet, kan rekenen op de steun van de mensen in het land. Zeker als zij tegelijk zorgt dat belastinggeld voor die doelen wordt ingezet en niet terecht komt bij mensen die het niet nodig hebben.

Daarom moet, bijvoorbeeld, het systeem van de hypotheekrente-aftrek op de helling. Het is toch van de gekke dat 70% van de hiermee gemoeide belastinggelden terecht komt bij rijkste 30% van de Nederlanders. Bouw dat perverse systeem om. Zorgvuldig, zeker, maar bouw het zo om dat starters op de woningmarkt een kans krijgen, dat huurders niet een onevenredig deel van hun inkomen aan woonlasten kwijt zijn, dat er voldoende seniorenwoningen worden gebouwd en dat Jan met de pet niet mee hoeft te betalen aan het paleisje van Herman Heinsbroek.
En, om een ander voorbeeld te noemen, topinkomens moeten aan banden worden gelegd, zeker wanneer zij uit publieke middelen worden betaald. Niet omdat we mensen met zware, verantwoordelijke banen geen goed inkomen gunnen. We zijn geen partij van de afgunst. Maar omdat een salaris op het niveau van de minister-president in de regel echt voldoende is en omdat het om belastinggeld gaat. We moeten niet trappen in het neo-liberale vertoog dat hogere salarissen nodig zijn omdat dat 'nu eenmaal markt-conform' is. Wat een onzin: laten die mensen dan maar bewijzen dat zij dat salaris in de markt kunnen krijgen! Er zijn genoeg gekwalificeerde mensen die voor een salaris op maximaal het niveau van de minister-president hun plaats willen overnemen.

Als die sterke en actieve overheid dat allemaal doet dan ben ik er zeker van dat zij ruime steun krijgt van de burgers, want dan hebben die Nederlandse burgers ook het gevoel dat die mooie publieke voorzieningen ook echt van hen zijn!

De multi-culturele uitdaging

Een 'nieuwe sociale kwestie' is het wel genoemd: de moeizame integratie van niet-westerse immigranten in de Nederlandse samenleving. Wij hebben als PvdA dat probleem ook lang onderschat. Wij stonden daarom in 2002 met lege handen toen dat thema een grote rol speelde tijdens de verkiezingscampagnes dat jaar. Niet dat we als partij hadden verzuimd er over na te denken.

De PvdA was zelfs de initiator geweest van het minderhedenbeleid. Maar een gevoel van urgentie sprak niet uit onze studies. Die urgentie was er wel degelijk. In de grote steden had zich een nieuwe onderklasse van migranten gevormd, waarvan de integratie in de Nederlandse samenleving stagneerde. Paul Scheffer sprak in 2000 zelfs van een 'multi-cultureel drama' en van een mislukte integratie.
Na de nederlaag van 2002 heeft de PvdA de bakens verzet. De integratie van minderheden kwam hoog op de agenda te staan. Een rapport van een PvdA-commissie onder voorzitterschap van de Amsterdamse oud-burgemeester Schelto Patijn maakte met vele praktische voorstellen duidelijk dat integratie niet kan lukken zonder grote inspanningen van de immigranten zelf. Maar ook de ontvangende samenleving moet zich instellen op de blijvende aanwezigheid van Nederlanders van buitenlandse komaf, van wie de meeste trouwens in Nederland zijn geboren (de tweede generatie). Nederland is een immigratieland geworden en het is maar beter dat te accepteren.

Deze nieuwe sociale kwestie geeft de sociaal-democratie een bijzondere opdracht. Opnieuw zullen wij moeten strijden voor de emancipatie van achtergestelde groepen. En net zoals dat aan het einde van de negentiende eeuw in de arbeidersstrijd gold, zijn ook nu rechten en plichten onlosmakelijk met elkaar verbonden.
Anders dan toen hebben we nu echter te maken met etnische verschillen. Vele immigranten gingen wonen in de oude arbeidersbuurten, omdat de woningen daar nog net te betalen waren. Gekleurde en blanke mensen in achtergestelde posities kwamen naast elkaar te wonen. Maar van 'Proletariërs aller landen: verenigt u!' was geen sprake. Taalbarrières en andere culturele gewoontes verhinderden nauwe contacten tussen mensen, die al genoeg andere dingen aan hun hoofd hadden en moeite hadden om de eindjes aan elkaar te knopen. De sociale verbanden in de wijken gingen achteruit en de verloedering sloeg toe. Degenen die het zich konden veroorloven, meestal blanken, vertrokken naar nieuwbouwwijken.

De teloorgang van een prettige woonomgeving raakt mensen in hun dagelijks bestaan. Even een praatje maken met de buren is onmogelijk als je elkaars taal niet spreekt. Juist mensen die weinig taalonderwijs hebben genoten wonen in een omgeving waar vele vreemde talen worden gesproken. Babylonische spraakverwarring draagt bij aan achterdocht en isolement.

Dat isolement moet doorbroken worden. De wijken opknappen (en dat is niet hetzelfde als alles maar slopen), vuilnis desnoods vaker ophalen, voldoende buurtagenten, huisjesmelkers aanpakken, criminaliteit in de knop breken, drugspanden sluiten, buurtwerkers in ere herstellen, beginnende ondernemers ondersteunen. Problemen mogen zich niet ophopen en de basis-veiligheid in de wijken moet worden hersteld. Dan ook kan er van de inwoners van die buurten, maar ook elders, het nodige gevraagd worden. Van de mensen van wie de familie al generaties lang in Nederland woont dat zij accepteren dat Nederland een immigratieland is geworden, dat de Islam een godsdienst is die hier zal blijven, dat iedereen die legaal in Nederland verblijft zich hier welkom moet weten. Van de nieuwkomers dat zij de Nederlandse taal leren en zich inspannen om werk te vinden, net zoals dat van iedereen wordt gevraagd. Want werk – het zij herhaald – is *de* motor van integratie. Dat vereist van hen extra inzet, maar dat is alleen maar logisch als je je in een nieuw land vestigt. Zij hoeven daarbij hun culturele achtergrond niet overboord te zetten, maar moeten wel de spelregels van onze democratische rechtsstaat accepteren.

Wat duidelijk niet moet is 'de buitenlanders' de schuld geven van alle problemen die er zijn. Meestal gaat het bovendien niet om buitenlanders, maar om Nederlanders van buitenlandse komaf. We moeten de confrontatie niet zoeken, maar samenwerken. Bevolkingsgroepen moeten niet tegenover elkaar komen te staan. Geen 'wij tegenover 'zij' en niet met twee maten meten.
Een minister in het huidige kabinet die een hele bevolkingsgroep stigmatiseert door hen een 'lagere tolerantie-grens' toe te

dichten doet het tegendeel en werkt mee aan de verharding van het klimaat. Een rechtse politica die zonder reserve stelt dat de 'pure islam' de meest fundamentalistische variant is, doet onrecht aan de grote meerderheid van gematigde moslims en verscherpt daarmee de tegenstellingen.
Daarom veel liever de benadering als die van Cohen en Aboutaleb in Amsterdam. 'De boel bij mekaar houden' is geen *softe* opstelling, maar een radicaal programma om spanningen te voorkomen door raddraaiers op te pakken, mensen kansen te geven en alle goedwillenden te betrekken bij de samenleving in stad en land. Ons sociaal-democratisch antwoord op de multiculturele uitdaging is daarom: noch isolement, noch assimilatie, maar integratie en participatie!

De strijdbare rechtsstaat

Vijftien jaar geleden bezocht ik in Hiroshima in Japan het museum over de atoombom die op 6 augustus 1945 op de stad werd gegooid en honderdduizenden onschuldige burgers de dood in joeg. Een klein, maar indrukwekkend museum, vlakbij het gebouw met een koepeldak waarvan de contouren overeind bleven staan omdat het zich recht onder de vallende bom bevond en daarom niet getroffen werd door de drukgolf van de enorme ontploffing. Dat gebouw staat nu in het Engels bekend als de *'Atom bomb dome'*.
Het enorme leed dat de burgerbevolking van de stad overkwam wordt in het museum ingetogen getoond. De 'schaduw' van iemand, door het verblindende licht in een steen gebrand. De zwarte regendruppels op een witte muur, die daags na de bom uit de hemel kwamen vallen vol met radioactieve stofdeeltjes. Foto's van rivieren vol lijken en van verminkte mensen, die soms 10 jaar na de bom waren geboren.
Het was een vreselijk gezicht. Ik stond er wezenloos naar te kijken. Ik moest denken aan wat mijn moeder me had gezegd. Mijn ouders en mijn oudste broer hebben alle drie tijdens de oorlog jarenlang in jappenkampen gevangen gezeten. En mijn moeder was er van overtuigd dat zij het kamp door honger en

andere ontberingen niet zou hebben overleefd als 'de bom' toen niet was gevallen. Ik ben van 1953 en zou dus nooit geboren zijn zonder die bom. Er daar stond ik dan in Hiroshima en zag hoe die bom het leven van vele onschuldige mensen had verwoest. De *Atom bomb dome* is daarom voor mij het symbool van de absurditeit van oorlogen geworden. Iedereen die gemakkelijk praat over het ten oorlog trekken, weet niet waarover hij het heeft. Er bestaan geen 'schone' of 'vrolijke' oorlogen. Toen niet en nu niet.

Alles moet daarom op alles worden gezet om oorlogen te voorkomen en vrede en veiligheid te bewerkstelligen. Dat betekent nog niet dat je daarmee pacifist bent, hoezeer ik overtuigde pacifisten ook respecteer. Zolang er op de wereld machten en krachten zijn die kwaad in de zin hebben en over wapens beschikken, is het zich daartegen verdedigen mijns inziens alleszins geoorloofd.
Maar daarmee ben je er niet. Wanneer mag je je verdedigen? Wanneer mag je aanvallen om erger te voorkomen?
Het klassieke schema is overzichtelijk: in de democratische rechtsstaat hoort de staat het monopolie te hebben op het inzetten van geweldsmiddelen. In het binnenland is daarvoor de politie; bij verdediging tegen aanvallen van andere landen is er het leger. En dat allemaal democratisch gelegitimeerd. Maar de werkelijkheid is veel gecompliceerder.
Direct na de Tweede Wereldoorlog werden de Verenigde Naties opgericht. Het recht op zelfverdediging van landen werd erkend, de oprichting van een regionaal militair verbond (zoals de NAVO of het Warschaupact) werd toegestaan. De soevereiniteit van zelfstandige staten stond echter voorop. Andere landen mochten zich niet met de interne gang van een ander land bemoeien. Alleen als de 'internationale gemeenschap' daartoe besloot was een inbreuk op die soevereiniteit toegestaan. Dat betekende dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties zijn akkoord moest geven. Dat kwam niet vaak voor, omdat inmiddels de Koude Oorlog was uitgebroken tussen het communistische blok en de westerse wereld.

Aan die Koude Oorlog kwam definitief een einde met de val van de Berlijnse muur in 1989. Hoe welkom ook, voor de internationale betrekkingen betekende dit een grote verandering, waarvan de gevolgen nog steeds niet helemaal worden doorzien. Daar bovenop kwam de terroristische aanval op het Wereld Handelscentrum in New York op 11 september 2001. Opnieuw een grote verandering die het denken over internationale verhoudingen op z'n kop zette.

Dat betekent dat wij ook als sociaal-democraten bereid moeten zijn de bakens te verzetten. Jarenlang hebben we als partij defensie-uitgaven bekritiseerd omdat die bijdroegen aan een wapenwedloop tussen het Westen en het Oosten. Na de val van de muur zijn we ons – terecht - gaan toeleggen op bijdragen aan militaire vredesoperaties. Maar die kosten geld en dus zullen wij ook bereid moeten zijn tot een adequate financiering van het defensieapparaat. Heel precies moeten we ons afvragen onder welke omstandigheden we mee moeten doen met militaire operaties. Die moeten altijd gebaseerd zijn op een volkenrechtelijk mandaat, het liefst van de VN. De VN mag geen ideale organisatie zijn en moet zeker worden verbeterd, maar elk alternatief is slechter.
Nederland moet echter alleen meedoen aan operaties als er een mandaat is dat werkbaar is. Schijnzekerheid verschaffen met een onwerkbaar mandaat kan tot catastrofes leiden; zoveel heeft de massaslachting in Srebrenica wel duidelijk gemaakt.
Zonder een deugdelijk volkenrechtelijk mandaat mag überhaupt niet worden deelgenomen aan welk militair optreden buiten de grens dan ook. De oorlog tegen Irak was daarom niet legitiem. De regering Bush bruuskeerde al het volkenrecht en besloot op eigen houtje ten oorlog te gaan. De Nederlandse regering gaf blindelings politieke steun (de PvdA was tegen de inval in Irak). De belangrijkste reden om ten strijde te trekken, de aanwezigheid van massavernietigingswapens, bleek later een verzinsel. Maar de Nederlandse regering weigert nog steeds hardnekkig haar ongelijk te erkennen. Hoe blind kun je zijn?

De terroristische aanslagen in de Verenigde Staten en later onder meer in Madrid en Londen nopen evenzeer tot het bijstellen van ons denken over veiligheid. Hier was geen sprake van agressie van een land tegen een ander land, maar van niet-statelijke terroristen tegen niet-militaire doelen.
En die terroristen komen soms uit eigen land, ook al zijn zij geïnspireerd door de denkbeelden van Al Qaeda en hebben zij internationale contacten. In Nederland werd Theo van Gogh op brute wijze vermoord.
We moeten alle middelen van de rechtsstaat inzetten om dit kwaad uit te roeien. De rechtsstaat moet een strijdbare rechtsstaat zijn. Actieve opsporing en vervolging, bescherming van bedreigde personen, uitwisseling van gegevens tussen geheime diensten: dit is allemaal nodig.
We moeten echter wel een rechtsstaat blijven. Te gemakkelijk wordt gedacht aan het inperken van mensenrechten en al te vaak denkt men dat die inperking jezelf niet zal treffen. Maar je zal maar als onschuldige 90 dagen lang in voorarrest worden gehouden zonder dat er een aanklacht tegen je is ingediend! Gelukkig heeft het Britse parlement onlangs een plan van de regering Blair van die strekking tegengehouden. Ook Nederland is niet vrij van ontwikkelingen in de verkeerde richting. De advocate Britta Böhler wijst terecht op mogelijke gevaren. Niet dat grondrechten onaantastbaar zijn, maar we moeten echt zoeken naar het goede evenwicht. Want als dat zoek is, gaat de rechtsstaat eraan en hebben de terroristen gewonnen.

De vrede en veiligheid worden nog het allerbeste gediend door overal in de wereld arme landen in staat te stellen zich zelf te bedruipen en overal de waarden van de democratische rechtsstaat uit te dragen. De Europese Unie als economische supermacht kan daar een grote rol spelen, want die waarden vormen immers ook de basis van Europa als waardengemeenschap. De Europese Unie moet worden hervormd, moet zich niet met alles in de lidstaten willen bemoeien, maar mag wel wat ambitieuzer zijn in het bevorderen van vrede en veiligheid in de wereld.
Wij als sociaal-democraten moeten ons daar voor inzetten.

Want armoede en oorlog, vernedering en uitsluiting, kunnen worden bestreden. Als de politieke wil er maar is!

Tot slot: Links van het midden

Bovenstaand verhaal is mijn verhaal. Anderen zullen het verhaal van de sociaal-democratie op andere manier vertellen. Mijn verhaal geeft aan waarom ik denk dat we met de PvdA veel kunnen bereiken. Politiek doet er toe! Het geeft daarmee aan waarom ik sociaal-democraat ben.
Er is veel meer te vertellen en het verhaal is niet af. Het kan ook niet af zijn. De wereld verandert en daarom moeten wij ook steeds vernieuwen. Daaraan heb ik de laatste vijf jaar als partijvoorzitter mijn bijdrage proberen te leveren. Vernieuwing zowel op het gebied van organisatie, interne partijdemocratie, programmatische koers als wat betreft stijl en omgangsvormen.
Er is heel veel gebeurd. Ik heb dat natuurlijk niet alleen gedaan. Ik deed dat samen met het partijbestuur, de medewerkers van het partijbureau, en al die andere leden van de Partij van de Arbeid. De laatste drie jaar samen met Wouter Bos, in goede samenwerking en als 'constructieve tegenspeler' zoals Hans Wansink me onlangs in de Volkskrant typeerde.

Dit boekje gaat vooral over de inhoudelijke koers van de partij. Voor mij is dat een koers links van het politieke midden.
De PvdA moet niet in het midden willen zitten omdat daar de meeste kiezers zouden zitten. De PvdA moet haar eigen verhaal vertellen. En dat is een progressief verhaal van een moderne linkse partij. Ik ben er van overtuigd dat dat verhaal veel mensen aanspreekt, zowel in het linker deel van het politieke spectrum als in het midden. Ook al zijn kiezers het niet eens met alle standpunten van een partij, zij waarderen altijd een duidelijke koers. Voor die koers proberen we zoveel mogelijk steun van de kiezers te verkrijgen. In ons eentje een meerderheid halen ligt niet in de lijn der verwachting. Maar er voor zorgen dat het huidige kabinet zijn meerderheid kwijt raakt en dat wij als PvdA de grootste partij worden is wel degelijk mogelijk.

Als we er hard voor blijven knokken. En als dat resultaat zou worden bereikt zijn we natuurlijk bereid regeringsverantwoordelijkheid te dragen in een kabinet. Een kabinet dat een zo progressief mogelijk beleid kan voeren op basis van een stabiele meerderheid in de Kamer. Op die basis moeten we dan alle mogelijke opties voor een coalitie onderzoeken. Zonder kramp, maar pas dan. Eerst moeten we weten wat andere partijen zeggen in hun verkiezingsprogramma's en tijdens de campagnes. Dan moet blijken welke mogelijkheden de kiezers ons geven. En kiezers overtuigen we alleen met ons eigen verhaal.

Dit boekje is mijn versie van dat verhaal. Ik bied het graag aan aan de leden van de partij, die mij de afgelopen jaren hun vertrouwen hebben geschonken.

Oegstgeest, november 2005.

(met dank aan Lianne Raap)